

BİR KASİDEDEN ONLARCA YENİ YAPITA: TUĞRÂÎ'NİN LÂMİYYETU'L- 'ACEM'İNE YAPILAN TAHMÎS, MUÂRAZA (NAZİRE) VE TAŞTÎRLER

Mehdi CENGİZ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 02 Aralık 2020, **Kabul Tarihi:** 18 Mart 2021, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2021, **Atf:** Cengiz, Mehdi. "Bir Kasideden Onlarca Yeni Yapıtı: Tuğrâî'nin *Lâmiyyetu'l- 'Acem*'ine Yapılan Tahmîs, Muâraza (Nazire) Ve Taştîrler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (Mart 2021): 485-505.

<https://doi.org/10.33415/daad.835047>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 02 December 2020, **Accepted:** 18 March 2021, **Published:** 31 March 2021, **Cite as:** Cengiz, Mehdi. "From an Ode to Dozens of New Works: The Tahmîses, Mu'ârazas (Imitatio) and Taştîrs to Lâmiyat Al-'Ajam of al-Tuğhrâî". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 21/1 (March 2021): 485-505.

<https://doi.org/10.33415/daad.835047>

Öz

On ikinci asrın önemli şairleri arasında yer alan, Selçuklu Devleti kâtiplerinden Müeyyidüddin et-Tuğrâî'nin *Lâmiyyetu'l- 'Acem* adlı kasidesi, zengin muhteva ve dikkat çeken üslubu ile edebiyat dünyasını etkilemiştir. Bu çerçevede *Lâmiyyetu'l- 'Acem*'in, çeşitli şairlerin kaleme aldıkları tahmîs ve muâraza gibi yapıtlarla zemin bir şiir olduğu ifade edilmelidir. Bu çalışmada, *Lâmiyyetu'l- 'Acem*'e yazılan tahmîs ve muârazalar incelenerek Tuğrâî'nin, kendisinden sonraki şairlere etkisi ortaya konulacaktır. Ayrıca bu makaleyle klasik Arap edebiyatı şiir üretim metodlarının ve zemin şairin yapıtı ile diğer şairlerin ilişkisinin gösterilmesi de amaçlanmaktadır. Tespit edilen tahmîs ve muâraza gibi yeni metin oluşturmaya yönelik çalışmaların incelenmesiyle İslam düşünce geleneğinde özgün yapıt ortaya koyma metodları hakkında daha kapsamlı değerlendirmeler yapılabilecektir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, mehdicengiz@artvin.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-7593-1801>

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belagatı, Selçuklu Devleti, Zemin şiir, Kurucu metin, *Lâmiyyetu'l-'Acem*.

**From an Ode to Dozens of New Works: The Tahmîses,
Mu'ârazas (Imitatio) and Taştîrs to Lâmiyat Al-'Ajam of al-Tuğhrâi**

Abstract

Clerk of Seljuk state Mueyyiduddin al-Tuğhrâi's ode named Lâmiyat Al-Ajam, one of the important poets of the 12th century, influenced the literary world with its rich content and remarkable style. In this context, it should be stated that Lâmiyat Al-Ajam formed a ground for the works such as tahmîs and muâraza written by other poets. In this study, the tahmîs and muârazas written to Lâmiyat Al-Ajam will be examined and the influence of al-Tuğhrâi on the poets after him will be revealed. In addition, this article aims to show the methods of producing poetry in classical Arabic literature and the relationship between the work of the ground poet and other poets. By examining the studies aimed at creating new texts such as tahmîs and muâraza, a more comprehensive assessment can be made about the methods of writing in the Islamic thought tradition.

Keywords: Arabic Language, Seljuk state, Ground poem, Constitutive text, Lâmiyat al-Ajam.

1. Giriş

Selçuklu Devleti vezirlerinden el-Hüseyn b. Alî (ö. 515/1121), resmî yazışmalarda bismelenin üzerine yazılan, hükümdarın isim ve sıfatlarını içeren tuğraya (turre) nispet edildiğinden "Tuğrâi" adıyla meşhur olmuştur. Edebiyat alanındaki kabiliyeti ile kısa sürede devlet kademelerinde yükselen Tuğrâi, rakiplerinin komploları sonucunda Bağdat'taki görevinden azledilince İsfahan'da uzlete çekilmiş ve başına gelen olaylardan şikâyet ettiği *Lâmiyyetu'l-'Acem* isimli kasidesi yazmıştır.¹

Tuğrâi'nin *Lâmiyyetu'l-'Acem* adlı kasidesi kısa sürede edebiyat dünyasını etkilemiş ve kaside etrafında çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Bunlar metni anlamaya ve yeni metin oluşturmaya yönelik çalışmalar olarak iki kısımda incelenebilir. Metni anlamaya yönelik çalışmalar ile kaside üzerine yapılan şerh, hâşiye ve ihtisâr faaliyetleri; yeni metin oluşturmaya yönelik çalışmalarla ise tahmîs, tezyîl, taştîr ve muâraza gibi bir şiiri esas alıp onun etrafında oluşan yeni yapıtlar kastedilir.

¹ Rahmi Er, "Tuğrâi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/339-341.

Yukarıda sayılan yeni metin oluşturmaya yönelik çalışmalardan en az birisinin yapılması sonucunda ilgili yapıt, zemin şiir hâlini alır. Zemin şiir etrafında yapılan çalışmaların artmasıyla yeni bir edebiyat akımı meydana gelir ve zemin kabul edilen şiir, edebiyat çevrelerinde kabul görüp üstün nitelikleri ile sonraki nesillere aktarılır.

Yeni metin oluşturmaya yönelik çalışmalar arasında en yaygını, Türk edebiyatında nazîre adıyla bilinen muârazalardır. Muâraza geleneğinde, etrafında nazîrelerin yazıldığı esas şiire zemin (model), yeni ortaya çıkan şiire ise nazîre adı verilir.² Yeni metin oluşturmaya yönelik çalışmalarda da asıl yapıt ve bunun etrafında şekillenen başka bir eser bulunduğundan ilk yapıt, zemin şiir olarak adlandırılabilir. Zira aşağıda da görüleceği üzere bütün bu türlerde, nazîrelerde olduğu gibi, hazırlanan çalışmalara esas olan bir yapıt ve bunun etrafında oluşan yeni şiirler vardır. Bu yüzden bu çalışmada, kendisi etrafında yeni metin oluşturulan bütün eserler için “zemin şiir” ifadesi kullanılacaktır.

Nazîre ve sayılan diğer edebî türler, zemin bir şiir etrafında olduğundan bir kaside üzerine neden nazîre yapıldığı sorusuna verilecek cevap, ana hatlarıyla yeni metin oluşturmaya yönelik çalışmaların kaleme alınma nedenini de açıklayacaktır.

Bir şiire nazire yazılması, örnek alınan şiirin (zemin şiir) etkileyiciliği ve beğenilmesi ile ilgili olup bu tür şiirlerin amacı, genelde asgarî düzeyde zemin şiire eş ya da daha güzel bir şiir kaleme almak, daha açık bir ifadeyle zemin şiiri muhteva ve üslup açısından geçecek bir yapıt ortaya koymaktır. Zemin şiire, muâraza yazmaya sevk eden önemli faktörlerden bir diğeri ise şairin üslubundaki yaratıcılığı göstermek için daha önce yaşamış bir şairin ele aldığı konuyu yeniden nazmetme isteğidir. Yani bir şiirin konusu muhatapları tarafından kabul görüp güzel bulunduğu, sonraki dönem şairleri de kendi kabiliyetlerini göstermek için o şiire muâraza yazmıştır.³

² Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları), 83; Hasan Kaplan, “Bâkî'yi Yenilemeye Çalışan Bir Şair Ümidî Ve Bâkî'ye Nazireler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (2015), 222.

³ Mustafa Sadık er-Rafî'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.), 3/255.

İran edebiyatı nazîre geleneğinde; bazı şairlerin zor kafiye ve redifler kullanması, alışılmayan kelimeleri seçip bunları edebî sanatlarla süslemesi ve çeşitli kelime oyunlarına yer vermesi, şairlerin birbirleriyle olan rekabetini göstermesi bakımından kayda değerdir. Rakip şairi geçmek, sonraki şairleri bu alandan uzaklaştırmak için yapılan bu tür uygulamalara, Cemâleddîn-i İsfahânî'nin (ö. 588/1192) "âteş" redifli şiirinde, Eşref-i Gaznevî (ö. 556/1161 [?]) ve Reşîdüddin Vatvât'ı (ö. 573/1177) hedef alması örnek verilebilir. Benzer şekilde "gevher" redifli kasidesinde Zahîr-i Fâryâbî (ö. 598/1201), şairleri bu redifle şiir söylemeye davet eder. Bu bağlamda Kemâleddîn-i İsfahânî (ö. 638/1240 [?]), Zahîr'in kasidesine cevap olarak yazdığı nazîrede, kendi şiirinin daha üstün olduğunu öne sürmüştür.⁴

Zemin şiirle bu yapıt etrafında oluşan yeni ürün arasındaki ilişki, sadece bir şairin diğerine meydan okuması ya da onu geçme isteğiyle sınırlı değildir. Şairleri bu tür çalışmalara iten sebepler arasında şunlar da sayılabilir:

488 | db

- Büyük şairlerin yolundan gitmek,
- Dostluk işareti olarak nazîreleşmek,
- Genç şairleri teşvik etmek için nazîre yazmak,
- Nazîrenin sunduğu imkânlar.⁵

Sanatta ilerlemenin, öykünme yoluyla gerçekleştiği, dolayısıyla da bütün yapıtların bir şekilde önceki eserlerden izler taşıdığı düşünüldüğünde, *yeni metin oluşturmaya yönelik çalışmaların* zemin şiirin etkisiyle ortaya çıkması, eserin orijinalliği açısından bir problem teşkil etmez. Daha önce kaleme alınan yapıttan izler taşımaya bir adım daha ileriye taşıyan Kurnaz, taklidin şiir eğitimindeki önemine vurgu yapıp iyi bir şairi taklit etmenin, önemli bir öğrenim metodu olduğunu ve kişinin, doğru ve etkileyici şiir yazmayı bu yolla öğrendiğini vurgular.⁶

⁴ Mustafa Çiçekler, "Nazîre (Fars Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/458.

⁵ M. Fatih Köksal, *Sana benzer güzel olmaz -Divan şiirinde nazire-* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 97-106.

⁶ Cemal Kurnaz, *Osmanlı şair okulu* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007), 28.

Rekabet ve dostluk gibi yukarıda ifade edilen pek çok sebeple, *Lâmiyyetu'l-'Acem* kasidesi etrafında, yeni metin oluşturmaya yönelik çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır.

2. *Lâmiyyetu'l-'Acem* Çerçevesinde Yeni Metin Oluşturmaya Yönelik Çalışmalar

Lâmiyyetu'l-'Acem kasidesi etrafında üretilen eserler incelediğinde muâraza, tahmîs ve taştîr türlerinin oldukça yoğun; buna karşılık tasdîr-tezyîl ve tasdîr gibi çalışmaların ise olabildiğince az olduğu dikkat çekmektedir. Bu da yeni metin oluşturmaya yönelik yapıtların genellikle muâraza, tahmîs ve taştîr yoluyla kaleme alındığını işaret eder. *Lâmiyyetu'l-'Acem* etrafında oluşan metin türleri özelinde çeşitli şiir örneklerini görmek, hem kasidenin edebiyat dünyasındaki etkisini ortaya koyacak hem de zemin şiir ile sonraki dönem şairinin yapıtını karşılaştırma imkânı sunacaktır. Bu yüzden karşılaştırmalı örnekler ışığında, -yaygın etkisi göz önüne alınarak- ilk önce muâraza çalışmaları, ardından da sırayla tahmîs ve taştîr nazım biçimleri hakkında bilgi verilecektir.

db | 489

2.1. Mu'âraza/Nazire

“Bir şairin, manzum bir eserine başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede yazılan şiir” olarak tanımlanan⁷ nazîre/muâraza; Klasik Dönem’de ihtizâ ve muhâkât, modern zamanlarda ise taklîd, nazîr ve mesîl kelimeleri ile karşılır.⁸

Muârazanın bu çalışmada kullanıldığı şekliyle terim anlamını değil, yaygın anlamını esas alan Hattâbî (ö. 388/998), bu türü “şiirindeki bir sıfatla diğerini geçmeye çalışan iki şair arasındaki rekabet” şeklinde anlatır⁹ ve buna, İmruülkays b. Hucr (ö. 540 dolayları) ile ‘Alkame b. ‘Abede (ö. 3/625 [?]) arasındaki tartışmayı örnek verip muâraza türünün, Câhiliye Devri’nden bu yana kullanıldığına işaret eder.¹⁰ Rivayet odur ki, İmruülkays ve ‘Alkame,

⁷ M. Fatih Köksal, “Nazîre (Türk Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/456. Ayrıca bkz. Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri), 544; Mermer, Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, 83.

⁸ İsmail Durmuş, “Nazîre (Arap Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/455.

⁹ Bkz. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim el-Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm (Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, 1976), 58-63-65.

¹⁰ Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, 58.

hangisinin daha iyi şair olduğunu ortaya koymak için İmruülkays'ın eşi Ümmü Cündeb'i hakem olarak belirlerler. İmruülkays, yarışma sonunda 'Alkame'yi başarılı bulan Ümmü Cündeb'i boşar, ardından da 'Alkame, Ümmü Cündeb'le evlenir.¹¹ Şairler arasındaki iletişimi göstermesi açısından önemli olan Hattâbî'nin yukarıdaki tespiti, bir esere muâraza yapılmasının arkasındaki sebeplerden birisine yani şairler arasındaki rekabete işaret etmesi bakımından da kayda değerdir.

Yaygın kullanıldığı şekliyle daha çok manzum eserlerde görülen ve zemin şiirle aynı vezin ve revîde olan nazîrenin¹² işlevleri hakkında Kurnaz'ın tespitleri önemlidir. Ona göre nazîrenin işlevlerinden birincisi; okuma, araştırma ve ezberleme gibi kuramsal çalışmalardan sonra şairin taklit ve nazîre yoluyla şiir becerisini geliştirmek, ikincisi şiir meşk ederek yetkinliğe ulaşan şairin bu kabiliyetini koruyup geliştirmek, üçüncüsü ise zemin şiiri aşmaya yönelik yapıtlar kaleme almaktır.¹³ Aynı zamanda nazîre, basit bir taklit olmayıp bir şiir kültürü ve eğitim faaliyetinin de adıdır. Benzer şekilde şairin edebî kişiliğini ispat için araç olan nazîre, sanatta daha iyiyi elde etme çabası olarak da nitelendirilebilir.¹⁴

Muârazanın mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için *Lâmiyyetu'l-'Acem* üzerine kaleme alınmış muâraza çalışmalarına örnek olan Garseddîn el-Halîlî'nin (ö. 1057/1647) kasidesinin ilk dört beytini, Tuğrâî'nin mısralarıyla karşılaştırmak uygun olacaktır. Tuğrâî şöyle der: [Bahr-ı basît]¹⁵

وَجَلِيَّةُ الْفَضْلِ زَانَتْني لَدَى الْعَطَلِ	أَصَالَةُ الرَّأْيِ صَانَتْني عَنِ الْخَطَلِ	1
وَالشَّمْسُ رَأَدَ الصُّحَى كَالشَّمْسِ فِي الطَّلَفِ	مَجْدِي أَخِيرًا وَمَجْدِي أَوْلًا شَرَعَ	2
بِهَا وَلَا نَاقِي فِيهَا وَلَا جَمَلِي	فِيمَ الْإِقَامَةَ بِالرُّؤُوزَاءِ لَا سَكْنِي	3

¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ* (Kahire: Darü'l-Hadîs, 1423), 1/212-213.

¹² Durmuş, "DİA", 32/455.

¹³ Kurnaz, *Osmanlı şair okulu*, 32-45.

¹⁴ Harun Tolasalı, *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 266.

¹⁵ Ebû İsmail Müeyyidüddin Hüseyin b. Ali b. Muhammed et-Tuğrâî, *Dîvânü'r-Tuğrâî*, thk. Ali Cevad Tahir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî (Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1403-1983), 301-302.

1. Fikrimin sağlamlığı yanlış konuşmaktan korudu ve yokluk zamanında faziletimin mücevheri beni süsledi,
2. Güneş yükselirken ve batarken eşit olduğu gibi, benim şerefim de başta ve sonda aynıdır.
3. Neden ez-Zevrâ'da (Bağdat) oturayım ki! Ne oturacak bir evim ne de erkek ya da dişi bir devem vardır orada.
4. Ailemden uzak, elimde avucumda bir şey yok ve yalnızım; iki tarafında mücevher olmayan bir kılıç gibi.

Halîlî yukarıdaki beyitlere muâraza yaparak şöyle der: [Bahr-ı basît]¹⁶

وحياتي في خليّ الجمع لا الخلل

صيناتي في فراق الفرق والخيل

1

db | 491

والمجد لي قاعد في الجمع بالأزل

لا مجد لي حيث فرق قائم أبدا

2

سكني سكني بها كلاً ولا أملي

فيم الإقامة في أرض الطباع ولا

3

كالحضيب يدأب في الترحال والتقل

نأء عن القدس في ذا الحسن منفرد

4

1. Benim [kendimi] korumam, korkak ve düzenbazlardan uzak durmamdadır. Çözümüm ise elbiselerde değil, bir araya getirme zinetimdedir.
2. Korkağın olduğu yerde şerefim de olmaz. Ezelde şerefim, bir araya getirmemdedir.
3. [Farklı] tabiatlı insanların olduğu yerde nasıl kalırım! Ne huzurlu bir evim vardır orada, ne de ümidim.

¹⁶ Ali Han Ahmed b. Muhammed el-Haseni el-Hüseyni İbn Masûm, *Sülâfetü'l-'asr fi mehasini's-şu'ara bi-küllü Msr*, 1324, 404.

4. Bu güzelliklerin arasında Kudüs'ten uzak ve yalnızım; yolculuğa almışım, yerinde durmayan bir misafir gibi.

Tuğrâî ve Halîlî'nin yukarıdaki beyitleri incelendiğinde, muhteva açısından iki şiir arasında ciddi bir fark olmadığı görülmektedir. Tuğrâî, Bağdat'tan ayrılışını, yalnızlığını ve yoksulluğunu anlattığı gibi Halîlî de Kudüs'ten uzak olduğunu ve bir yerde istikrar etmediğini ifade eder. Şu farkla ki Halîlî'nin hayat hikâyesi, Kudüs'le alakalı olduğundan nazîrede bu şehir merkeze alınmıştır. Şiirin muhtevası açısından önemli olan mısra ve beyitler arası geçişler konusunda Halîlî, Tuğrâî kadar başarılı değildir. Bunun nedeni Halîlî'nin kendini, anlam ve biçim olarak zemin metinle sınırlandırıp bunun dışına çıkmamasıdır.

Üslup açısından bakıldığında ise kelime ve cümle yapılarında Tuğrâî ile Halîlî arasında bazı ortak noktalar göze çarpar. Kullanılan kalıp ifadelerde daha net görünen bu durumu üçüncü beyit özelinde şöyle açıklayabiliriz: Halîlî, Tuğrâî'nin kullandığı *فيم الإقامة* (Nasıl oturabilirim!) ve *ولا سكني* (Oturacak yerim yok.) söz kalıplarını herhangi bir değişiklik yapmadan olduğu gibi kullanmıştır. Benzer şekilde Tuğrâî gibi o da olumsuzluk edatı olan *لا*'yı üç defa tekrarlamıştır. Halîlî'nin muârazasının dikkat çeken bir yönü de kaleme alınan nazîrenin her mısraında, Tuğrâî'nin zikrettiği bir kelimenin ya da aynı kökten türemiş farklı bir lafzın kullanılmasıdır. Mesele nazîrenin son beytinin ilk mısraında *لنا* lafzı ve beraber kullanıldığı harf-i cer (عن), zemin şiirde geçtiği şekliyle tekrarlanırken nazîrenin ilk mısraında, zemin şiirde geçen *صانثني* fiili yerine, aynı kökten türeyen *صيانثني* kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir.

2.2. Tahmîs

Kök anlamı “beşe çıkarmak” olan tahmîs, bu mana ile ilişkili olarak “Bir şiirin her beytinin önüne aynı vezin ve anlam bütünlüğüne sahip üç mısra eklenmesiyle oluşturulan beş bendlik yapıt”¹⁷ şeklinde tanımlanır. Seyyid b. Ali el-Mersafî'nin (ö. 1350/1931) *ed-Dürrüllezî insecem* adlı çalışmasından alınan aşağıdaki beyitler, *Lâmiyyetu'l-'Acem* kasidesi üzerine yazılmış tahmîs çalışmalarına örnek verilebilir. [Bahr-ı basî] ¹⁸

¹⁷ Ahmed el-Hâşimî, *Mizânu'z-zeheb fî sinâ'ati şî'ri'l-'Arab*, thk. Alauddîn 'Atıyye (Beyrut: Mektebetu Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 156.

¹⁸ Müessesetu Abdülaziz Su'ûd el-Bâbitîn es-Sekâfiyye, “Seyyid b. Ali el-Mersafî” (Erişim: 18 Kas 2020).

وَفِكْرَتِي أَكْسَبْتَنِي حِكْمَةَ الْأَوَّلِ	نَزَاهَةُ النَّفْسِ أَغْنَتْني عَنِ الدُّوَلِ	1
أَصَالَةُ الرَّأْيِ صَانَتْني عَنِ الْخَطْلِ	وَأَتَيْتِي وَدُورُ الْأَبَابِ تَشْهَدُ لِي	2
	وَجَلِيَّةُ الْفَضْلِ زَانَتْني لَدَى الْعَطْلِ	3

1. *Nefsimin nezâheti, beni döneklükten korudu. Fikrim ise bana öncekilerin hikmetini kazandırdı.*

2. *Bendeki işaret ve akıllı kişiler şahidimdir ki fikrimin sağlamlığı yanlıştır konuşmaktan korudu.*

3. *Ve yokluk zamanında faziletimin mücevheri beni süsledi.*

Bir tahmîsin başarısı, ilave edilen mısralar ile zemin şiirin beyitleri arasındaki anlam bütünlüğünde saklıdır.¹⁹ Bu açıdan birbirini tamamlayan Mersâfi'nin yukarıdaki mısraları, biçimsel olarak da zemin şiirle uyumludur. Mesela yukarıdaki tahmîs, zemin şiirin ilk mısraları ile karşılaştırılırsa cümlenin ilk ögesi olan نَزَاهَةُ النَّفْسِ (Nefsimin nezâheti) ve أَصَالَةُ الرَّأْيِ (fikrimin sağlamlığı) lafızlarının, isim tamlaması olduğu ve tamlanan iki kelimenin sonunda da beyitler arasındaki ses ahengini sağlayan müenneslik tâsının bulunduğu görülür. Ayrıca bu lafızlar mübteda olup ardından gelen haber, her iki mısradaki fiil cümlesidir. Benzer şekilde nefis-i mütekellim yâsı, bu fillerin nesnesi olup mezkûr söz öbeklerinde geçen tamlanan (نَزَاهَةُ-أَصَالَةُ) ve tamlayanlar da (النَّفْسِ-الرَّأْيِ) aynı vezinde (fe'âletunfa'lun) kullanılmıştır.

İki şiir arasında anlamsal bütünlüğün kurulabilmesi için zemin şiirin temasının, daha sonra kaleme alınan şiirde kullanılması zorunlu değildir. Daha açık bir ifadeyle şair, asıl şiirin ana konusunu değiştirip bunu zemin şiirle ilişkilendirebilir. Tahmîslerin bu şekilde yazılması, aynı temayı taşıyan tahmîslere göre daha zordur. Çünkü birinci tür tahmîslerde, yeni bir temaya ihtiyaç olmayıp kasidenin istenilen biçimsel özellikleri taşıması yeterliyken ikinci çeşit tahmîslerde hem biçimsel özelliklerin korunması hem de seçilen farklı temanın zemin şiirle ilişkilendirilmesi gerekir. İbnu'r-Rufâ'î olarak bilinen Muhammed b. Ali'nin (ö. 706/1306) Hz. Hüseyin'e yazdığı

¹⁹ İskender Pala - Kılıç Filiz, "Musammat" (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/234.

mersiye, ikinci tür tahmîse örnek verilebilir. Bu tahmîsin başı aşağıdaki gibidir: [Bahr-ı basît]²⁰

وَصَوَّرُ مَدْحِي عَنِ الْأَنْذَالِ وَالسُّقُلِ	لَوْلَا إِبَانِي بِنَفْسِي عَنْ ذَوِي الْبُخْلِ	1
أَصَالَةَ الرَّأْيِ صَانَتْنِي عَنِ الْخَطْلِ	مَا كُنْتُ أَنْثِيْدُ وَالْأَفَاقُ تَنْثِيْدُ لِي	2
	وَجَلِيَّةُ الْفَضْلِ زَانَتْنِي لَدَى الْعَطْلِ	3

1. *Uzak tutmasaydım kendimi cimrilerden, hakir ve aşağılık kişilerin övgüsünden*

2. *Uzak diyarlar [şiiirime] şahitken, şiiir söyleyemezdim. Fikrimin sağlamlığı yanlış konuşmaktan korudu.*

3. *Ve yokluk zamanında faziletimin mücevheri beni süsledi.*

2.3. Taştîr

Lügatte bir şeyi ikiye ayırmak anlamına gelen taştîr, şairin zemin kabul ettiği bir manzumeyi esas alıp bu şiiirin her beytinin sadr²¹ kısmına ‘acuz,²² ‘acuz kısmına ise sadr eklemesiyle meydana gelir.²³ Taştîr yapılan bir beytin mısraına bir başka mısra daha eklendiğinden bir beyit iki parçaya bölünür dolayısıyla da bir şiiirin tümüne taştîr yapıldığında zemin şiiirin hacmi iki katına çıkar. Taştîrlerin biçimsel olarak en önemli özelliği yapılan taştîrde, zemin şiiirin vezninin ve kafiyesinin korunması, farklı bir tasarrufta bulunulmamasıdır.²⁴ İbn Ferhûn el-Ya‘merî’nin (ö. 799/1397) *Lâmiyyetu’l-‘Acem*’e yazdığı taştîr bu bağlamda zikredilebilir: [Bahr-ı basît]²⁵

وَسُرَّعَةُ الْحَزْمِ ذَانَتْنِي عَنِ الْمَدْلِ	أَصَالَةَ الرَّأْيِ صَانَتْنِي عَنِ الْخَطْلِ	1
وَجَلِيَّةُ الْفَضْلِ زَانَتْنِي لَدَى الْعَطْلِ	وَحَلَّةُ الْعِلْمِ أَعْتَنَتْنِي مَلَابِسُهَا	2

²⁰ Esed Mûlevî, “Tahmîsu Lâmiyyeti’l-‘Acem fî resâ’îl-Hüseyn ‘aleyhi’s-selâm”, *Turâsunâ* 6/1 (1407), 204.

²¹ Sadr: Bir beytin ilk yarısına verilen isim.

²² ‘Acuz: Bir beytin ikinci yarısına verilen isim.

²³ Zekiyüddin Abdülazim b. Abdülvahid b. Zafir İbn Ebi’l-İsba’, *Tahrîrü’t-tahbîr fî sîna ‘atî’ş-şî’r ve’n-nesr ve beyâni i’câzi’l-Kur’ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref (Kahire: el-Meclisü’l-‘A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, ts.), 2/308; Hâşimî, *Mizânü’z-zeheb*, 155.

²⁴ Mücahit Küçüksarı, “Osmanlı Dönemi Arap Şiiirinde Taştîr”, *Marife Dergisi* 15/1 (2015), 195.

²⁵ Marife, “Lâmiyyetu’l-‘Acem” (Erişim 18 Kasım 2020).

وسؤددي ذاع في جلي ومزتخلي	مجدي أخيراً ومجدي أولاً شرع	3
والشمس رأذ الضحى كالشمس في الظل	وهمتني في الغنى والفقر واحدة	4

1. **Fikrimin sağlam oluşu yanlış konuşmaktan beni korudu. Kararlılık ipi sırrı ifşa etmemi engelledi.**
2. **Bilgi elbisesi elbiselerden ihtiyaçsız bıraktı. Ve yokluk zamanında faziletimin mücevheri beni süsledi.**
3. **Benim şerefim de başta da sonda da aynıdır. Hakimiyetim, mukim ve yolcu olduğum yerlerde yayılmıştır.**
4. **Fakirlikte ve zenginlikte gayretim birdir. Güneş yükselirken ve batarken eşit olduğu gibi.**

Anlam yönünden asıl metni tamamlayan bu taştîrde, zemin metinde olduğu gibi iki farklı zıtlık zikredilmiştir. Zemin metindeki zıtlık, baş-son ve güneşin yükselmesi-batması etrafında kurgulanırken taştîrdeki zıtlık, mukim-yolcu ve zenginlik-fakirlik çerçevesinde ifade edilmiştir. Benzer şekilde her iki şiirde de güzel vasıflar, şairlere izafe edilirken nefis-i mütekellim yâsına yer verilmiştir.

Yukarıda bold (kalın) verilen mısralar Tuğrâî'ye, diğerleri ise İbn Ferhûn'a aittir. Safedî'nin (ö. 764/1363) kaleme aldığı takrizdeki aşağıdaki cümleler bu çalışmanın değerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Safedî şöyle der: "Tuğrâî, Ali b. Muhammed'in [İbn Ferhûn] bu nazmını görseydi onun yapıtını, yazdığı divanın tuğrası yapar ve şunu bilirdi: Tuğrâî'nin nazımının bahçesinde bir çiçek varsa bu eserin her yerinde güneş, ay ve çiçek vardır."²⁶

Bir kısmı günümüze ulaşmasa da Tuğrâî'nin kasidesi esas alınarak yeni manzûme üretmeye yönelik pek çok eser kaleme alınmıştır. İslam düşünce geleneğinde *Lâmiyyetu'l-'Acem*'in etkisini göstermesi açısından bu eserlerin tespit edilmesi büyük önem taşır.

²⁶ Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'yânü'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd. (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Mu'asır, 1418-1998), 3/509-510; Bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânü'l-mietî's-sâmine*, ed. Muhammed Abdülmü'd Dâni (Hindistan: Meclisu Dâirati'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1392-1972), 4/138.

3. *Lâmiyyetu'l- 'Acem* Kasidesinden Üretilen Yapıtlar

Tuğrâî'nin kasidesi etrafında oluşan eserler aşağıda tasnif edilmiş ve bunların zikredildiği kaynaklar, tespit edilen kütüphane kayıtlarıyla beraber dipnotta verilmiştir.

3.1. Muâraza Çalışmaları

a) *Muârazatu Lâmiyyeti'l- 'Acem*: Bu eseri Abdullah b. Abdülhak b. es-Sâim (ö. 515'den sonra) kaleme almıştır.²⁷

b) *Muârazatu Lâmiyyeti'l- 'Acem*: Bu yapıt Abdullah eş-Şâzelî'ye (ö. 515'den sonra) aittir.²⁸

c) *Muârazatu Lâmiyyeti'l- 'Acem*: Bu manzûmeyi İsmail Şerefüddin b. Ebîbekr b. el-Mukrî el-Yemenî (ö. 837/1433) hazırlamıştır.²⁹

d) *Serdü'l-lâm fî şerhi Lâmiyyeti'l- 'Acem*.³⁰ Bu eseri İbnü'l-Vahîd olarak bilinen hattât Muhammed b. Şerîf b. Yusuf (ö. 711/1311) hazırlamıştır. Bu çalışmanın bir şerh olduğu söylene de³¹ Safedî, bunun bir kaside olduğunu açıkça zikreder.³² Benzer şekilde İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) de İbnü'l-Vahîd'in *Serdü'l-lâm* adlı bir kasidesinin olduğunu ve bunun *Lamiyyetü'l-Acem*'e muâraza olarak kaleme alındığını ifade eder.³³ İbn Vahîd'in Arapçayı iyi bilmesine rağmen nazmında biraz kuruluk olduğunu söyleyen Safedî, bu eserin adını *Serdü'l-lâm fî mâddeti Lâmiyyeti'l- 'Acem* olarak zikrederken³⁴ Kehhâle, bu yapıtın ismini *Serdü'l-lâm fî ma'na Lâmiyyeti'l- 'Acem* olarak belirtir.³⁵

²⁷ Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur (Târîhü'l-edebî'l- 'Arabî)*, çev. es-Seyyid Yakub Bekir- Ramazan Abdüttevâb (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l- 'Âmme li'l-Kitâb, 1993), 3/18.

²⁸ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l- 'Arabî*, 3/19.

²⁹ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l- 'Arabî*, 3/19.

³⁰ Abdullah Muhammed Habeşî, *Câmî 'uş-şurûh ve'l-havâşî: mu'cemun şâmilun li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fî't-türâsi'l-İslâmî ve beyâni şurûhihâ* (Ebûzabî [Abudabi]: el-Mecma' ü's-Sekâfî, 1425–2004), 3/779; Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l- 'Arabî, 1420–2000), 3/125.

³¹ Cemaleddin Muhammed b. Ömer b. Mübarek el-Hadramî, *Neşrü'l- 'alem fi Şerhi Lâmiyyeti'l- 'acem* (Cidde: Darü'l-Minhâc, 1433/2012), 50.

³² Safedî, *A 'yânü'l-asr*, 4/469.

³³ İbn Hacer el- 'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/197.

³⁴ Safedî, *A 'yânü'l-asr*, 4/469.

³⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 10/68.

e) *Muârazatu Lâmiyyeti'l-'Acem*: Resâ, ahlak ve gazel gibi pek çok temada şiirler yazan Adbullatif b. Ali b. Abdülkerim Fethullah (1768 -1844), Tuğrâ'nin kasidesini esas alarak bir muâraza çalışması yapmıştır.³⁶

f) *Muârazatu Lâmiyyeti'l-'Acem*: Bu kasideyi Garseddin el-Halîlî (ö. 1057/1647), kaleme almıştır.³⁷

3.2. Tahmîs Çalışmaları

a) *ed-Dürrü'l-muntezam bi tahmîsi Lâmiyyeti'l-'Acem*: Muhammed b. Ali b. 'Alvân er-Rufâ'î el-Bağdâdî (ö. 706/1306) tarafından yazılan bu tahmîs, tahkik edilerek neşredilmiştir.³⁸

b) *Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem*: Bu tahmîsi, İbnü'l-muhaddis olarak tanınan³⁹ Bedrüddin el-Hasen b. Ali b. Muhammed b. Adnan el-Hamdânî ed-Dimaşkî (ö. 734/1334) kaleme almıştır.⁴⁰

c) *Tahmîsi Lâmiyyeti'l-'Acem*:⁴¹ Safedî, İbn Muhâcir olarak bilinen Ahmed b. Abdullah b. Abdullah'ın (ö. 739/1338) hazırladığı bu kasidenin, Hz. Muhammed'in methine dair olduğunu söyler. İbn Hacer el-'Askalânî, Safedî ve Bağdatlı İsmail Paşa bu kasideden övgüyle bahseder.⁴²

d) *Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem*: Bu çalışmayı 'İmadüddin Ebu Hafs Muhammed b. Ali er-Rabî' el-Bağdâdî (ö. 515'den sonra) yapmıştır.⁴³

³⁶ Müessesetu Abdülaziz Su'ûd el-Bâbitîn es-Sekâfiyye, "Adbullatif b. Ali b. Abdülkerim Fethullah" (Erişim: 18 Kasım 2020)

³⁷ Habeşî, *Câmi uş-şurûh*, 3/786; İbn Masûm, *Sülâfetü'l-'asr*, 404.

³⁸ Mülevî, "Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem fi resâi'l-Hüseyn 'aleyhi's-selâm", 201-217.

³⁹ Safedî, *A yânu'l-asr*, 2/210.

⁴⁰ İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 2/131; Habeşî, *Câmi uş-şurûh*, 3/786; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/261; Safedî, *A yânu'l-asr*, 2/214.

⁴¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/296; Safedî, *el-Vâfi*, 7/93; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 2/1537; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Lübnan: Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 1/318.

⁴² İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/214; İsmail b. Muhammed Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-'ârîfîn: esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Lübnan: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 1951), 1/109.

⁴³ Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1537; Habeşî, *Câmi uş-şurûh*, 3/786.

e) *Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem*:⁴⁴ Şîi alimlerden Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Hur el-Âmilî'nin (ö. 1104/1692) bu tahmîsi bir makale çalışmasında yayımlanmıştır.⁴⁵

f) *Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem*: Zerellî olarak bilinen Tunuslu edebiyatçı Ali b. Ali Zeyd'in (ö. 1171/1758) yazdığı tahmîsdir. Ayrıca aynı müellif, Tuğrâî'nin kasidesine bir şerh yazmıştır.⁴⁶

g) *Şifâu's-sekam fî Tahmîsi Lâmiyyeti'l-'Acem*: İmam Şafi'î'nin [?] (ö. 204/820) *En'ame 'Ayşen* kasidesine; Ka'b b. Zühey'r'in (ö. 24/645 [?]) *Bânet Su'âdîna*, Bûsîrî'nin (ö. 695/1296 [?]) *Bürde*, *Mudariyye* ve *Hemziyye'sine*; Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin (ö. 449/1057) *Yâ men yerâ* adlı kasidesine tahmîs yazan Ma'rûf en-Nûdehî lakaplı Iraklı sûfi Muhammed Ma'rûf b. Mustafâ Berzenc (ö. 1254/1838), Tuğrâî'nin kasidesi üzerine bir tahmîs çalışması kaleme almıştır.⁴⁷

h) *ed-Dürrüllezî insecem 'alâ Lâmiyyeti'l-'Acem*:⁴⁸ Habeşî, eserin bir yerinde Seyyid b. Ali el-Mersafî'nin (ö. 1350/1931) *ed-Dürrüllezî insecem* adlı bu çalışmasının, şerh olduğunu söylerken başka bir yerinde tahmîs olduğunu öne sürer. O, ikinci zikrettiği yerde h. 1313 yılında Bulak'ta neşredilen bu çalışmanın ilk beyitlerine yer verir.⁴⁹ Mersâfi hazırladığı tahminin başında bu eseri dostlarının işaretini üzerine edebiyatın hakkını vermek için hazırladığını zikredip bu çalışmayı *ed-Dürrüllezî insecem 'alâ Lâmiyyeti'l-'Acem* olarak adlandırdığını söyler.⁵⁰

⁴⁴ Habeşî, *Câmi uş-şurûh*, 3/786.

⁴⁵ Esad et-Tayyib, "Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem li'l-Hur el-Âmilî", *Turâsunâ* 28 (ts.), 163-192.

⁴⁶ Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifîne't-Tûnisîyyîn* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/417.

⁴⁷ Habeşî, *Câmi uş-şurûh*, 3/786; Ali Benli, "Nûdehî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2016), Ek-2/364; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/369; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 6/369; Muhammed b. Seyyid Mustafa en-Nûdehî - Umeyd Ömer Sadûn, *er-Ravzatu'l-gannâ fi'd-du'â bi esmâillâhi'l-hüsnâ* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 80; Enise Sema Gonca, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Bulunan Arap Şiirine Dair Arapça Yazmalar (Sad ص - Ye ي)* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 208-209.

⁴⁸ Habeşî, *Câmi uş-şurûh*, 3/785; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/287; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkis, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb* (Mısır: Matba'atu Serkis, 1346-1928), 2/1737; Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/19.

⁴⁹ Habeşî, *Câmi uş-şurûh*, 3/786.

⁵⁰ Muhammed Kamil el-Fakî, *el-Ezher ve eseruhu fi'n-nehdati'l-edebîyyeti'l-hadîse* (Mısır: el-Matbaatü'l-Müniriyye bi'l-Ezheri's-şerîf, ts.), 3/72-73.

i) *ed-Dürrü'l-muntazam fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Acem*:⁵¹ Naşit Efendi Sawiris'in yazdığı bu eser, 1895 yılında neşredilmiştir.⁵²

j) *İtilâfü'l-me ânî ve'l-mebânî bi mücârâtî't-Tuğrâî ve Ebî Firâs el-Hamdânî*:⁵³ Muhammed el-Cenbîhî, (ö. 1346/1927) bu eserinde ilk olarak Ebû Firâs'ın kasidesini zikredip bunu tahmîs etmiş, akabinde ise *Lâmiyyetü'l-'Acem*'e ve buna yazdığı tahmîse yer vermiştir.⁵⁴ Yazarın ismi el-Cenbîhî şeklinde belirtilmişse de⁵⁵ zikredilen baskıda müellifin adı el-Cenbîhî olarak geçmektedir.⁵⁶

k) *Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem*: Mahmûd Kâmil'in yazdığı tahmîs, 1344 yılında Kahire'de basılmıştır.⁵⁷

l) *Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem*: Corcî Nahle Sa'd (ö. 1336/1917'den sonra), hazırladığı bu çalışmayı *el-Hilâl* dergisinde yayımlamıştır.⁵⁸

m) *Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem*: Bu kasideyi Muhyiddin b. el-Emîr Abdülkadir b. Mühyiddin el-Cezâirî (ö. 1871 sonrası)⁵⁹ kaleme almıştır.

Brockelmann, el-Cenbîhi ve el-Cenbîhî'yi iki ayrı kişi olarak zikreder ve bunların her birine bir tahmîs çalışması nispet eder.⁶⁰ Fakat bu doğru değildir. Çünkü onun el-Cenbîhî'ye izafe ettiği *İtilâfü'l-me ânî ve'l-mebânî bi mücârâtî't-Tuğrâî ve Ebî Firâs el-Hamdânî* adlı eser, Muhammed el-Cenbîhî'ye aittir.⁶¹ Yani Brockelmann'ın, iki ayrı kişiye aynı çalışmayı nispet ettiği anlaşılmaktadır.

⁵¹ Serkis, *Mu'cemü'l-matbû'ât*, 2/998; Habeşî, *Câmi'uş-şurûh*, 3/786; Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/19.

⁵² Nâşid Sâvirîs, *ed-Dürrü'l-muntazam fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Acem* (Mısır: Matba'atü'l-me'ârif, 1895).

⁵³ Habeşî, *Câmi'uş-şurûh*, 3/786; Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/19.

⁵⁴ Cenbîhî, *İtilâfü'l-me ânî ve'l-mebânî et-Tuğrâî ve Ebî Firâs el-Hamdânî* (Bulak: el-Matba'atü'l-Emîriyye, 1318).

⁵⁵ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/19.

⁵⁶ Cenbîhî, *İtilâfü'l-me ânî*, 3.

⁵⁷ Er, "Tuğrâî", 41/341.

⁵⁸ Corcî Nahle Sad, "Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem (Kasîde)", *el-Hilâl* 2 (1905), 93-98.

⁵⁹ Abdürrezzâk b. Hasan b. İbrahim el-Meydânî ed-Dimaşkî el-Baytar, *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karnî's-sâlis aşr*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr (Beyrut: Dâru Sadır, 1413-1993), 1430.

⁶⁰ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/19.

⁶¹ Cenbîhî, *İtilâfü'l-me ânî*, 3.

3.3. Taştîr Çalışmaları

a) *Taştîru Lâmiyyeti'l-'Acem*:⁶² Bu eseri, *Kasîde-i Bürde* ve İbnü'l-Verdî'nin *Lâmiyye*'sine de taştîr yazan Ahmed b. Davud el-'Ânî el-Bağdâdî (ö. 1367/1948) kaleme almıştır.

b) *Taştîru Lâmiyyeti'l-'Acem*:⁶³ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ferhûn el-Ya'merî el-Kurtubî (ö. 746/1345), Safedî'den, yazdığı bu kasideye takrîz yazmasını ister. İbn Ferhûn'un, *Lâmiyyetü'l-'Acem* için hazırladığı 'acuz ve sadırları inceleyen Safedî, bu eser için bir takrîz yazar ve İbn Ferhûn'un bu çalışmasına *Kitâbü't-tezkira*'nın 20. cüzünde yer verir.⁶⁴ Safedî, *A'yânü'l-'asr ve A'vânü'n-nasr* isimli eserinde İbn Ferhûn'un bu yapıtı hakkında daha ayrıntılı bilgi verir.⁶⁵ Brockelmann, bu esere taştîr değil, tasdîr ve't-tezyîl başlığıyla yer vermiştir.⁶⁶

c) *Taştîru Lâmiyyeti'l-'Acem*: Bu eseri İbrahim b. Muhammed el-Ensârî (ö. 515'den sonra) yazmıştır.⁶⁷

d) *Taştîru Lâmiyyeti'l-'Acem*: Bu tahminin yazarı bilinmemektedir.⁶⁸

Yukarıda zikredilen eserlerin dışında Brockelmann, et-Tasdîr ve't-Ta'cîz (kalbü'l-ebîyât) başlığıyla İshâk b. İbrahim el-Ensârî'nin; nazm başlığıyla da İsmail b. Ebîbekr ez-Zübedî'nin kaleme aldığı nazım çalışmalarına yer verir.⁶⁹ Ayrıca Safiyyüddin el-Hillî de tazmîn olarak değerlendirilebilecek bir çalışma hazırlamıştır. Bu kasidede Hillî, *Lâmiyyetu'l-'Acem*'den aldığı yirmi beytin sadrını,

⁶² Habeşî, *Câmi'ü'ş-şurûh*, 3/786; Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, *Mucemü'l-müellifîne'l-muâsrîn fî âsârihimi'l-mahtûta ve'l-mefkûde ve mâ tubia minhâ ev hukûka bade vefatihim Vefayat (1315-1424 h) (1897-2003 m)* (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1425-2004), 60; Yusuf Mar'aşî, *Nesrü'l-cevâhir ve'd-dürer fî 'ulemâi'l-karnî'r-râbi' 'aşer: İkdü'l-cevher fî 'ulemâi'r-rub 'il-evvel mine'l-karnî'l-hâmis 'aşer* (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1427-2006), 114; Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/123.

⁶³ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/18.

⁶⁴ Safedî, *el-Vâfî*, 22/72-73.

⁶⁵ Safedî, *A'yânü'l-asr*, 308-310.

⁶⁶ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/18.

⁶⁷ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/18.

⁶⁸ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/18.

⁶⁹ Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-'Arabî*, 3/18.

Mütenebbî'nin Seyfüddevle hakkında yazdığı kasideden çıkardığı yirmi 'acuzla kendi belirlediği bir tema etrafında birleştirmiştir.⁷⁰

4. Sonuç

Tuğrâî'nin *Lâmiyyeti'l-'Acem* adlı kasidesi, muhteva ve üslubuyla sonraki dönem şairlerini etkilemiş ve böylece yeni şiir metnlerinin oluşmasına imkân sağlamıştır. Üzerine yazılan şerh ve hâşiyelerle kurucu metin olan bu kaside, aynı zamanda eser etrafında oluşan muâraza, tahmîs ve taştîr gibi çalışmalarla da zemin şiir özelliği de taşımaktadır.

Şairler arasındaki rekabet, karşılıklı nazireleşme isteği, daha önce yaşayan bir şairi taklit etme düşüncesi ve bu tür bir çalışmanın dostluk nişanesi kabul edilmesi, zemin şiir etrafında yeni yapıtların oluşmasını sağlar. Meydana gelen yeni yapıtların bir kısmı nazîrelerde olduğu gibi zemin şiirin muhtevasına ve biçimsel özelliklerine bağlı kalıp bu şiirden bağımsızken, bir kısmı ise tahmîslerde olduğu gibi zemin şiirin beyitlerine ekleme yaparak meydana geldiğinden zemin şiirden bağımsız değildir.

db | 501

Yeni oluşan şiirin başarısı, zemin şiire eklenen mısralar ile asıl metnin beyitleri arasındaki anlam bütünlüğü ile doğrudan alakalıdır. Bu yüzden yapılan çalışmaların basit bir taklit olmaması için sonraki metnin, belirli biçimsel özellikler taşıması gerektiği gibi iki metin arasında sıkı bir anlamsal bağın bulunması da lazımdır. İlgili şartları taşıyan eserler, edebiyat dünyasında yeni akımlar meydana getirdiği gibi oluşturdukları yaygın etki ile de ilgili zemin metni kanonlaştırır.

Bu makalede *Lâmiyyeti'l-'Acem* üzerine kaleme alınan sekiz muâraza, on üç tahmîs ve dört taştîr çalışması tespit edilmiştir. Farklı asırlarda yaşamış, muhtelif mezhep ve meşreplere mensup birçok edebiyatçının, Tuğrâî'nin mezkûr kasidesini esas alarak şiirler nazmetmesi *Lâmiyyeti'l-'Acem*'in edîpler nezdinde kabul gördüğünü göstermektedir. Ayrıca yeni metin oluşturmaya yönelik bu çalışmalar *Lâmiyyeti'l-'Acem*'in edebiyat dünyasındaki yaygın etkisini ortaya koyduğu gibi İslam düşünce geleneğinde Tuğrâî'nin yapısının konumuna da işaret etmektedir.

⁷⁰ Ebü'l-Mehâsin Abdülazîz b. Serâyâ b. Ali Safiyyüddîn el-Hillî, *Divânu Safiyyüddîn el-Hillî* (Beirut: Dâru Sâdır, ts.), 54.

KAYNAKÇA

- Bağdatlı İsmail Paşa, İsmail b. Muhammed. *Hediyyetü'l-ârifin: esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 1951.
- Baytar, Abdürrezzâk b. Hasan b. İbrahim el-Meydânî ed-Dımaşkî. *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karnî's-sâlişe 'aşar*. thk. Muhammed Behcet el-Baytâr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 2. Basım., 1413/1993.
- Benli, Ali. "Nüdehî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/363-364. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur (Târîhü'l-edebî'l-'Arabî)*. çev. es-Seyyid Yakub Bekir - Ramazan Abdüttevâb. 10 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993.
- Cenbîhî. *İtilâfî'l-me'ânî ve'l-mebânî et-Tuğrâî ve Ebî Firâs el-Hamdânî*. Bulak: el-Matba'atü'l-Emîriyye, 1318.
- Corcî Nahle Sad. "Tahmîsü Lâmiyyeti'l-'Acem (Kaside)". *el-Hilâl* 2 (1905), 93-98.
- Çiçekler, Mustafa. "Nazîre (Fars Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/458 Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Nazîre (Arap Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/455-456. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Er, Rahmi. "Tuğrâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/339-441. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Fakî, Muhammed Kamil. *el-Ezher ve eseruhu fî'n-nehdati'l-edebiyeti'l-hadîse*. Mısır: el-Matbaatü'l-Müniriyye bi'l-Ezheri's-şerîf, ts.
- Gonca, Enise Sema. *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Bulunan Arap Şiirine Dair Arapça Yazmalar (Sad ص - Ye ع)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmi u's-şurûh ve'l-havâşî: mu'cemun şâmilun li-esmâi'l-kütübî'l-meşrûha fî't-türâsî'l-İslâmî ve beyânî şurûhihâ*. 3 Cilt. Ebûzabî [Abudabî]: el-Mecma'ü's-Sekâfî, 1425/2004.
- Hadramî, Cemaleddin Muhammed b. Ömer b. Mübarek. *Neşrü'l-'alem fî Şerhi Lâmiyyeti'l-'Acem*. Cidde: Darü'l-Minhâc, 1433/2012.
- Hâşimî, Ahmed. *Mizânü'z-zeheb fî sunâ'ati şî'ri'l-'Arab*. thk. Alauddîn 'Atıyye. Beyrut: Mektebetü Dâru'l-Beyrûtî, 3. basım., 2006.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim. *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm. Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, 1976.
- Hayr Ramazan Yusuf, Muhammed. *Mucemü'l-müellifîne'l-muâsırîn fî âsârihimi'l-mahtûta ve'l-mefkûde ve mâ tubia minhâ ev hukkika bade vefatihim Vefayat (1315-1424 h) (1897-2003 m)*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1425/2004.
- İbn Ebi'l-İsba', Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülvahid b. Zafir. *Tahrîrû't-tahbîr fî sunâ'ati şî'ri ve'n-nesr ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Hafnî Muhammed Şeref. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine*. ed. Muhammed Abdülmü'd Dâ. 6 Cilt. Hindistan: Meclisu Dâirati'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1392-1972.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şî'r ve'ş-şu'arâ*. Kahire: Darü'l-Hadîs, 1423.
- İbn Masûm, Ali Han Ahmed b. Muhammed el-Haseni el-Hüseyni. *Sülâfetü'l-'asr fi mehâsini'ş-şu'ara bi-küllü Mısr*, 1324.
- Kaplan, Hasan. "Bâkî'yi Yenilemeye Çalışan Bir Şair Ümîdî Ve Bâkî'ye Nazireler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (2015).
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.

- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu 'cemü'l-müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Köksal, M. Fatih. "Nazîre (Türk Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/456-458. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Köksal, M. Fatih. *Sana benzer güzel olmaz -Divan şiirinde nazire-*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Kurnaz, Cemal. *Osmanlı şair okulu*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.
- Küçüksarı, Mücahit. "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Taşîr". *Marife Dergisi* 15/1 (2015), 189-206.
- Mahfûz, Muhammed. *Terâcimü'l-müellifîne't-Tûnisîyyîn*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım., 1994.
- Mar'aşî, Yusuf. *Nesrül-cevâhir ve'd-dürer ft 'ulemâi'l-karnî'r-râbi'a 'aşer: İkdül-cevher ft 'ulemâi'r-rub 'il-ewvel mine'l-karnî'l-hâmise 'aşer*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1427-2006.
- Marife, "Lâmiyyetu'l-'Acem". Erişim: 18 Kasım 2020.
https://www.marefa.org/%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AC%D9%85.
- Mermer, Ahmet ve Koç Keskin Neslihan. *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Mûlevî, Esed. "Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem fi resâi'l-Hüseyn 'aleyhi's-selâm". *Turâsunâ* 6/1 (1407), 201-217.
- Müessesetu Abdülaziz Su'ûd el-Bâbitîn es-Sekâfiyye. "Adbullatif b. Ali b. Abdülkerim Fethullah". Erişim: 18 Kas 2020.
<https://www.almoajam.org/lists/inner/4200>
- Müessesetu Abdülaziz Su'ûd el-Bâbitîn es-Sekâfiyye. "Seyyid b. Ali el-Mersafî". Erişim: 18 Kas 2020. <https://www.almoajam.org/lists/inner/2989>.
- Nûdehî, Muhammed b. Seyyid Mustafa. thk. Ömer Sadûn, 'Umeyd. *er-Ravzatu'l-gannâ fi'd-du 'â bi esmâillâhi'l-hüsnâ*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.
- Pala, İskender - Filiz, Kılıç. "Musammât". 31/233-235. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Rafî 'î, Mustafa Sadık. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *A yânu'l-asr ve a 'vânü'n-nasr*. thk. Ali Ebü Zeyd vd. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Mu'asır, 1418-1998.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâût - Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420-2000.
- Safiyüddîn el-Hillî, Ebü'l-Mehâsin Abdülaziz b. Serâyâ b. Alî. *Dîvânu Safiyüddîn el-Hillî*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Sâvîrîs, Nâşid. *ed-Dürri'l-muntazam ft Şerhi Lâmiyyeti'l-'Acem*. Mısır: Matba'atü'l-Me'ârif, 1895.
- Serkis, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ. *Mu 'cemü'l-matbû 'âti'l-'Arabîyye ve'l-mu 'arreb*. 2 Cilt. Mısır: Matba'atu Serkis, 1346-1928.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Buğyetü'l-vu 'ât ft tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Lübnan: Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Tayyib, Esad. "Tahmîsu Lâmiyyeti'l-'Acem li'l-Hur el-'Âmilî". *Turâsunâ* 28 (ts.), 163-192.
- Tolasalı, Harun. *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Tuğrâî, Ebü İsmail Müeyyidüddin Hüseyin b. Ali b. Muhammed. *Dîvânü't-Tuğrâî*. thk. Ali Cevad Tahir - Yahyâ Vehîb el-Cübûrî. Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1403/1983.
- Zirikî, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali. *el-A 'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım., 2002.

From an Ode to Dozens of New Works: The Tahmîses, Mu'ârazas (Imitatio) and Taştîrs to Lâmiyat Al-'Ajam of al-Tughrâi

Mehdi CENGİZ*

Extended Abstract

Written by Mueyyiduddin al-Tughrâi (d.515/1121), the ode called *Lâmiyat Al-Ajam*, has attracted great interest from literary scholars since its writing. In addition to it has been discussed, it is memorized and many commentaries (sharh), annotations (hashiyah) have been made on it. Since most of the studies which were prepared in the classical period, were written in different times and geographies, they present a scattered image, so the effect of these studies on each other and the place of the ode in the tradition of thought cannot be determined. In this context, it should be stated that *Lâmiyat Al-Ajam* is a *constitutive text* with dozens of commentaries (sharh), annotations (hashiyah) and abridgments (mukhtaşars) studies written on it, and that it is a *ground poem* with works such as tahmîs and muâraza written by other poets. In other words, with the writing of commentaries (sharh), annotations (hashiyah) on the main text (matn), this text becomes a *constitutive text*, while the formation of new styles around this poem also becomes the poem *ground text*.

Without determining the relationships between commentaries (sharh), annotations (hashiyah) and abridgments (mukhtaşars) neither widespread influence of the original text nor commentaries (sharh), annotations (hashiyah) written on this text can be revealed. Similarly the effect of this ode in the literary world cannot be determined until the works of tahmîs, muâraza and taştîr written by other poets are also identified and examined. In this context, many works have been written in the classical and modern periods in order to determine the tahmîs, muâraza and taştîr studies written on *Lâmiyyetü'l-'Acm*. For example the bibliographic encyclopedia named *Kaşf az-Zunûn* of Kâtip Çelebî [Hâjî Khalifa] (d. 1067/ 1657), Brockelmann's (1868-1956) *Geschichte der arabischen Litteratur*, known as GAL, *Câmi'u al-Shurûh ve al-hawâshî* of Al-Habashî and *Shurûh Lâmiyat Al-Ajam* of Ahmad Mohammed al-Mansur which tries to identify the works written *Lâmiyat Al-Ajam*, is of importance. However, these books are insufficient in determining the tahmîs, muâraza and taştîr written on ode. Therefore, in our article, many tahmîs, muâraza and taştîr studies that were not mentioned in these studies were identified and information was given about them.

Writing muâraza to a poem is generally related to the impressiveness and appreciation of the exemplified poem (ground poetry), and the purpose of such poems is to write a poem that is at least equal to the ground poem, or to write a

* Asst. Prof., Artvin Çoruh University, Faculty of Theology, Department of al-Lugha al-'Arabiya ve al-balâgha, Artvin, Turkey, mehdicengiz@artvin.edu.tr., Orcid Id: 0000-0001-7593-1801

more beautiful poem than ground poetry in terms of content and style. Another of the important factors that encouraged to write tahmīs, muāraza and taštīr on ground poetry is the desire of the poet to re-writing the subject of a previous poem in order to show the creativity in his style. In other words, when the subject of a poem was accepted by its addressees, later poets wrote to that poem to show their talents.

The success of the newly formed poetry is directly related to the integrity of meaning between the verses added to the ground poem and the couplets of it. For the newly formed poetry is not to be a simple imitation, it should have certain formal features, as well as a semantic link between the two texts. Studies with these conditions create a new movement in the literary world and canonize the ground text with the widespread effect they create.

This article focuses on the tahmīs, muāraza and taštīr literature on *Lāmiyat Al-Ajam*, its content and the various problems of this literature. With this study it is aimed to show the place, function and importance of tahmīs, muāraza and taštīr written on *Lāmiyat Al-Ajam*. In this way, in Islamic thought tradition, more detailed information about poetry writing styles such as tahmīs, muāraza which has an important place in our thought tradition, can be obtained, and the question of why different poetry works are formed around a ground poem can be answered.

For this purpose, the introduction of the study will answer the question of why poets are based on previous poems when creating a new text, and then the tradition of writing tahmīs, muāraza and taštīr will be discussed by giving examples with high representative power among the mentioned works on the ode of al-Tughrāi. In addition, within the framework of selected examples, the ground poem will be compared with the poem written later in terms of content and form. In the last section, newly formed poems and library records related to them will be explained.

Keywords: Arabic Language, Seljuk state, Ground poem, Constitutive text, *Lāmiyat al-Ajam*.

